

Om Lomjans-guten och några andra spelmän

Under långa tider och särskilt under större delen av 1800-talet var fiolen det musikinstrument som bland den stora allmänheten mest begagnades. Och mången spelman drev upp sin färdighet till verkligt mästertskap. Den mest kände och kanske även skickligaste av de västvärmländska allmogespelmännen var Per Jönsson Lumainen, född 1816, död 1875, och bosatt i Gräsmarks socken strax öster om sjön Mängen. Namnet tyder på finsk härkomst. I sin ungdom och på sin hembygds dialekt kallades han Lomjans-guten, en benämning som ofta användes även sedan han blivit äldre och vunnit rykte och som ännu brukas såväl i skrift som i dagligt tal. Den lilla hemmansdel han bebodde är nu hopslagen med en granngård och hans bostad är borta. På hans hemsockens kyrkogård har man nu hedrat hans minne med en värdig minnesvård.

Per Jönsson Lumainen var en fattigman men en Liljekrona, med en orolig konstnärssjäl och med musiken som sitt rätta hem. Ty i likhet med denne fiolens mästare drog han ofta bort från sin gård och sin familj, och det kunde ibland dröja rätt länge innan han återvände. Fiolen var hans trogne följeslagare. Det uppges av trovärdiga personer, att familjen på grund av

hans bristande håg för ordnat arbete och hans levnadssätt i övrigt fick lida nöd eller dra sig fram bäst den kunde. Detta gör bilden av den begåvade mannen mindre sympatisk. Kanske följde han ibland något arbetslag från hemtrakten till avlägsnare orter med föresats att förtjäna pengar genom vanligt arbete. Sådana utvägar började bli allmänna under senare hälften av 1800-talet. I varje fall kom han ända till Norrland, dit så mången värlänning vandrat eller rest för sin bärgnings skull. Signaturen känner ej så mycket om hans levnad, och här skall blott anföras ett par episoder ur hans vandringliv, berättade av en trovärdig person som i sin ungdom ofta hört talas om honom.

En vinterkväll kom han in hos en tulltjänsteman någonstans efter gränsen mot Norge, om det var vid Hovilsrud, Mitandersfors eller längre norrut kan ej sägas, men gränsriddaren, som var inne för tillfället, var själv intresserad av musik samt god fiolspelar och helt naturligt kom snart Lomjans-Pers och troligen även den andres fiol fram och det blev musik — man spelade och glömde att det fanns någon annan värld än tonernas. Så spelade Per en låt som tullmannen ej hört förut, han spelade den rätt länge och när han slutade blev han tillfrågad

Från Övre Lafallhöjden, S. Treskog.

vad denna låt hette. Per syntes fundera något men så svarade han: "Vi kanske kunde kalla den "Tobaksvalsen." Nu började tullmannen komma tillbaka till verkligheten och misstänkte att det låg något under det sena kvällsbesöket, som det också mycket riktigt gjorde. Lomjans-Per var nämligen i sällskap med en eller flera personer som smugglade tobak och han hade i uppdrag att gå in till tulltjänstemannen och "förvilla", det vill säga med sitt fiolspel uppehålla dem så att han stannade inomhus till dess foran kommit förbi. Det uppges att knepet lyckades, och för Lomjans-guten blev det nog ingen efterräkning. Tobaksvalsen får man ju höra i radio, men den har blivit ändrad, säger min meddelare.

Ett par km. väster om Treen ligger i en fager nejd gården Övre Lafallhöjden. Den är numera öde, men räknades under 1800-talet för en efter ortens förhållanden medelstor gård, och beboddes under några generationer av samma släkt. Man ser här ut över blånande höjder, små tjärnar och en aning av den trolska sjön Treen. Och i den bördiga söderslutningen har funnits lövängsliknande slättermarker med rikblommig örtflora, där man ännu kan få se bland annat blå-

sippa, hästfibbla och brudborste, och där hasselnöten trives och mognar i de soliga backarna. Men de flesta av grannställena ha också övergivits av de människor som där haft sitt hemvist, och trakten börjar återgå till vildmark, dock med bättre skogskultur än innan bebyggelsen började. Bristen på framkomliga vägar torde vara förnämsta orsaken till avfolkningen.

Det var en vacker sommarsöndag för bortåt hundra år sedan som ägarna till Övre Lafallhöjden, Anders Eliasson, f. 1807 och hans hustru Stina Jansdotter från Nysätra, f. 1808, hade en del främmande hos sig. Detta var ju inte så ovanligt men denna dag hade utom grannar flera mer kända långväga personer träffat samman: husfaderns bror den kände och aktade allmogespelmanen Jon Eliasson "Jong Der Nere" vid Abborrsjön, den skicklige smeden Johannes Hult i Gravås, en Kolthoff, brukstjänsteman eller vad han var, samt Lomjans-guten. Det var säkerligen ett muntert lag och inom detsamma fanns synnerligen goda musikanter, först och främst Lomjans-Per, så Jon Eliasson, om vilken någon musikkunnig person som hört dem båda sagt, "att han spelade nästan lika bra som Lomjans-guten", Kolthoff, som var av en musikbegåvad släkt, var också mycket god fiolist. Huruvida den berömde vapensmeden från Gravås spelade något instrument är ej bekant. Och det spelades med liv och lust, det kan man vara förvissad om, likaså att musiken som utfördes var av fullgod beskaffenhet. Så fick man se att Lomjans-Per var borta, han hade helt oförmärkt lämnat sällskapet och naturligtvis tagit fiolen med sig. När någon timme förflutit trodde man ju att han gått

sin väg, men han återkom och höll i handen ett papper på vilket en vals melodi var uppptecknad, en ny låt som ingen hade hört. Han hade komponerat densamma och därför sökt ensamheten. Kan det tänkas att den vackra stämningmättade natur där han för tillfället vistades har satt spår i den melodi han diktat? Denna träff med några timmars glad samvaro har dock genom släkttradition hållits i minne fram till våra dagar, och detta just för den obetydliga fastän ej så alldagliga händelsen: tillkomsten av en ny melodi. Ty att det var Per Jönssons egen komposition, därom voro de närvarande fullt eniga. Det är Anders Eliassons sondotter, fru Amalia Nilsson, Bortan, som berättade både om tillblivelsen av denna låt och om Tobaksvalsen. I hennes hem spelas och aktas många av de gamla låtarna — och även nyare — och man kan här få höra både Tobaksvalsen och den som Per Jönsson komponerade, så som de spelades av honom och på hans tid. Hon spelar själv fiol något, sonen Sven Nilsson fiol och dragspel och hennes svåger, Olov Nilsson, spelar väl och känslofullt på en egenhändigt byggd fiol. Fru Nilsson har också en ingående kännedom om sin släkt samt "kan" ett stort antal äldre låtar.

Amalia Nilssons far, Elias Andersson, f. 1840, d. 1915, övertog efter sina föräldrar övre Lofallhöjden, som han ägde och brukade till sin död. Han var en mycket intresserad och skicklig jägare och dessutom hantverkarskunnig — fiolspelar blev han först på äldre dagar. Enligt egen utsago var han över 40 år gammal då han började lära sig spela. Men musikbegåvningen — släktdraget — fanns och med åren

blev han en god fiolist. Han spelade kanske mest i hemmet och för sina vänner. Han var också en trevlig sällskapsmänniska.

Elias Anderssons farbror, den nämnde Jon Eliasson, kan utan överdrift betecknas som Gunnarskogs skickligaste och mest kände allmogespelman. Han var också en verklig odalman, känd för sin redlighet, sin klokhets och sin omtanke beträffande hem och familj. Sålunda i många avseenden Per Jönssons motsats. Han föddes 1815 på gården Där Nere i Abborrsjön, en byliknande samling av några ställen under hemmanet Norra Treskog, och i denna gård närmast den lilla täcka sjön tillbragte han hela sin innehållsrika levnad. Hans tid synes ha räckt till för mycket: jordbruk, hantverk, jakt, musik m. m., allt utfört med verklig kunnsighet. Under hans tid som husbonde förbättrades gården betydligt. Den ståtliga, väl upplagda och för en skogsbygd så typiska stenmur, som avgränsar gårdsplanen mot landsvägen, började anläggas omkring 1850. Det är tydligt att den kom till i samband med nyodlingar. På 1860-talet uppmurades av letad sten en ypperlig ladugård. Omkring 1880 uppfördes den övre manbyggnaden. Den var förut kontorsbyggnad å Fredros herrgård och inköptes för 200 kronor samt flyttades till Abborrsjön. Nu är den nyrestaurerad och bebos av Jon Eliassons sondotter Maria Jonsson. Den kulturellt värdefulla äldre manbyggnaden torde även bli underhållen och bevarad.

Under många år ägde Jon Eliasson ett ypperligt instrument, en cremonesare, men denna fiol fick ett hastigt slut under en stormig sammankomst, om det var bröllop,

en auktion där det dansades efteråt eller någon annan tillställning av liknande slag kan ej sägas. Fiolen blev så illa söndersmulad, att det var hopplöst att söka laga den. Annars ansågs ju en fiol bli alltmer välljudande ju flera gånger den blev sönderslagen och hoplimmad. Det blev en del besvär för Jon innan han lyckades skaffa sig en ny, som han ansåg fullgod att spela på. Vid ett besök i Kristiania (Oslo) var han inne i flera musikaffärer och provspelade, men fann ej något instrument som han likade. Men han fick händelsevis veta att en musiker som hette Bön och spelade vid teatern, hade köpt en fiol åt sin unge son. Jon kom till dennes hem, fick "se på fiolen" samt spelade på den och tyckte den var utmärkt, och hur det bar till fick han köpa den för 15 riksdaler. Detta pris tycktes ha varit billigt, men omkring mitten av 1800-talet var 15 rdr ej ett så obetydligt belopp, då enligt handlingarna från denna tid priset på t. ex. en medelgod ko var 16 rdr banko.

Jon Eliasson spelade ofta ihop med en skicklig fiolist, som hette Rystedt och troligen var boastt inom Gräsmarks socken. På ett bröllop, där båda spelade, kom Jon riktigt i tagen och bytte under spelningen ofta om från en dur till en annan. Rystedt, som spelade andre fiol, följde med stor färdighet de många omkastningarna, men till slut blev han arg och utbrast: "Ja spela på du bara, jag ska nog följa dig om då bär ända till h—e.

På 1870-talet började en religiös väckelse sprida sig över bl. a. norra Gunnarskog och nådde även Jon Eliassons hem och familj. En del av de första verksamma predikanterna voro synnerligen nitiska och bedöm-

de trångsynt och hårt sina medmänniskors vandel. Vanliga bruksföremål som använts till något som de ansågo för syndigt, skulle förintast. Särskilt hatad av dessa ordets förkunnare var fiolen, och om en fiol använts för dansmusik — och därtill användes väl de flesta — borde den helst brännas upp för att ej vidare locka till obehörigt begagnande. Ett par stycken av dessa kolportörer och som torde ha varit rätt aggressiva, höllo ibland möten, det vill säga andaktsstunder, Där Nere. När Jon hörde att de skulle komma gömde han för säkerhets skull undan fiolen, låste in den i sin byrå. Denna fiol, som han förvärvade i Oslo, kom sedan till sonen, urmakare Anders Jonsson, Arvika, samt äges nu av dennes dotter, fröken Elsa Jonsson, som är pianist.

Jon Eliasson avled 1886. Hans bror, Anders Eliasson, bodde som nämnts i Lafallhöjden och brodern Per Eliasson flyttade till "Lanne" eller Strändtorp, en mindre gård under Södra Treskog, mycket vackert belägen intill Gränsjön, Per Eliasson var född 1826. Av hans efterkommande är bl. a. sonsonen Paul Gustafsson, Backsjöbotten, god fiolspelar, likaså dottersonen, arkitekt Ludvig Mattsson, Arvika. Den senares musikaliska och övriga konstnärliga läggning kan också delvis vara ett påbrå från fädernet.

Om Jons far, Elias Persson, känner man ej så mycket. Han var född 1780 och dog 1838. Hans hustru, Maria Jonsdotter var född 1875. Om Elias var spelman är ej bekant men det är troligt. Han synes ha övertagit gården efter fadern. Hans bror, Anders Persson, var spelman och tydligen en glädjespridare — Värmlands-polskan lär vara en

tonskapelse av honom. Han bodde på gården Mangfallet under Mangen i Gunnarskog; ett par, tre km. från Per Jönssons hem i Gräsmark. Hans bostad utgjordes av en på den tiden vanlig rökstuga.

Dessa båda bröders far, sålunda Jon Eliassons farfar, hette Per Jonsson och är den förste kände bonden Där Nere. Han säges ha kommit från Russerud och födelseåret uppges vara 1740. I ett häradsrättens syneprotokoll från år 1773 rörande en gränstvist mellan Allstakans, Fjälls och Helgebodas hemmansägare nämnes en nämndeman Anders Jonsson från Russerud såsom en av synemännen, men han blev jävad därför att han hade skyldemän i Helgeboda. Denna kan ha vari en bror till Per Jonsson, ett antagande som dock ej kan styrkas. Om Per Jonsson känner man åtskilligt genom släktraditionen, t. ex. att han år 1785 uppförde den ännu kvarstående större manbyggnaden Där Nere, att han 1791 egenhändigt utförde en så kallad allmogemålning med bibliskt motiv i ett av rummen samt att denna är en kopia av en detalj ur Gräsmarks kyrkas takmålningar. Han var med vid denna kyrkomålning som hjälp åt målarmästaren Erik Jonaeus, rev färger o. s. v. Han synes ha varit en häändig person, var skrivkunnig och är den förste kände fiolspelaren inom slakten, en färdighet som i rikt mått gått i arv till hans efterkommande ända till den dag som är. Men han skall ha ägt ett hetsigt humör och ett härsklystet, obändigt sinnelag. Ett exempel på hans förmåga att sätta sig i respekt hos grannarna må här anföras. Han var smideskunnig, och en gång begärde han att få köpa smideskol på Fredros bruk men blev avvisad med

Gården Där Nere, Abborsjön, N. Treskog. Yngre manbyggnaden flyttad från Fredros.

den förklaringen att de själva köpte kol. Efter något funderande skall han ha yttrat, att "det nog kunde hända att vaffertongle komme att lysa genom kolhusen på Fredros." Så skall även ha skett, Per Jonsson talade vid bönderna som skulle leverera kol till bruket att de icke skulle lämna några detta år, och han hade en sådan "kust" med sig, att de icke vågade göra honom emot. Att "vaffertongle lyste in" var ett allmänt talesätt, som mest gällde foderhusen då dessa blevo tomma för tidigt. Kust är ett gammalt ord, som betecknar en stark viljekraft, en hemlighetsfull makt, som skrämmande kan förnimmas av omgivningen. Men att Per var en mångsidigt begåvad och driftig person kan man också ta för givet.

De mindre goda egenskaperna spårades ej vidare inom slakten. Härsklystnaden synes ha omvandlats till trygg självständighet och lugnt, värdigt uppträdande. Själva folktypen, germanskt högväxt och ståtlig, kan ha många drag från honom som kom nerifrån svenskbygden.

Jon Eliasson var gift med Britta Källarsdotter från Röberget, Bortan. Hon var född 1823 och dog

1912. Deras son, Elias Jonsson, f. 1846, var gift med Katarina Larsdotter från Stöpafors, f. 1853, död 1948. Han var en mycket skicklig smed och gjorde bl. a. ypperliga gevärv. I träffsäkerhet skall de varit jämngoda med dem som "Hulten" i Gravås tillverkade, de voro utomordentligt välgjorda men saknade den dekor som ofta utmärker hultebössorna. Ett genomgående drag hos släkten är intresset för jakt. Jon Eliasson och hans söner och sannolikt hans förfäder idkade jakten inte bara för sitt nöjes skull utan som ett givande näringsfång. Alla sysslor i detta hem utfördes väl och samvetsgrant, och höstarbetet avslutades i god tid med tanke på den kommande jaktsåongen. Då gingo karlarna Där Nere nästan dagligen under någon månads tid i skogen, och som de voro goda skyttar och kunde sitt yrke blev det ett ganska rikligt jaktbyte. För dem torde jakten under vissa tider ha varit mer lönande än att avverka skog. Men de synes haft på känn att skogen kunde ha framtidsvärde, och förblevo oberörda av övertalningsförsök och av lockande anbud om försäljning av den värdefulla fastigheten med dess omkring 300 tunnland produktiv skogsmark. Jon Eliassons sterbhus innehade egendomen oskiftad ända till 1930-talet. Per Jonsson, f. 1848, d. 1921, blev efter brodern Elias tidiga bortgång till en början den egentlige husbonden.

Musiken gav åt Jon Eliassons söner en kär sysselsättning på deras fritid. Anders, urmakaren, f. 1853, död 1931, spelade endast fiol, Elias och Per spelade dragspel — de s. k. magdeburgerspelen kommo nu allmänt i bruk. Per kom väl överens med detta instrument och blev en

av traktens bästa spelmän. Men så började han vid 55 års ålder lära sig spela fiol och hann så långt, att ett betydande antal gamla låtar upptecknats efter hans föredragning på fiol. Han hade också en enastående kännedom om personer och händelser, särskilt inom sin släkt, och många har talat om hans vederhäftiga, lugna och fängslande berättarkonst. Han var även kommunalman och var allmänt värderad för sitt klara förstånd och övriga goda egenskaper.

Elias' son, Anders Jonsson, som gick bort redan i 20-årsåldern, hade på sin lott fått rikligt av musikens gåva. Hans bror, Johan Jonsson, som nu innehar hälften av den gamla förnämliga släktgården, äger mycket av den kunnighet och de färdigheter som här angivits såsom särdrag inom denna släkt.

Framställningen här ovan berör i huvudsak norra Gunnarskog. Men såväl inom denna trakt som inom socknen i övrigt har funnits och finnas ännu många andra skickliga spelmän samt en och annan god fiolbyggare. Man känner släkter där det musikaliska inslaget är lika markant som hos Abborrsjösläkten. Särskilt gäller detta ett par mjölnarsläkter, och det vore intressant att följa ämnet vidare, men det skulle föra för långt och ett enbart uppräknande av namn och årtal kan verka enformigt i en tidningsartikel.

Som avslutning kan erinras om en utomsocknes spelman, som kallas Metbäcken men vars verkliga namn var Magnus Karlsson. Äldre personer som talat om honom har menat, att han var lika god spelman som Lomjans-guten, och i sin hemtrakt där han måhända mest vistades, torde han ha varit lika

uppskattad som denne. Men det mesta som man hört om honom är svävande och sägenartat. Signaturen har åtminstone inga säkra uppgifter att tillgå. t. ex. om födelse- och dödsdata, bostadsort m. m. Tydligt var han född något år före Per Jönsson och Jon Eliasson, ty det säges att den sistnämnde lärt av Lomjans-guten, denne av Metbäcken och han i sin tur av själva näcken eller forsgubben. Benämningen Metbäcken torde han ha fått av sitt födelsehem eller av ett ställe där han möjligen bott senare och stället har uppkallats efter ett mindre vattendrag. Det finns "metbäckar" lite varstans och benämningen har ibland övergått till egennamn. En sådan finns i norra Gunnarskog, vilken som avlopp för några tjärnar och myrar rinner norrut till Tvällälven. I denna lilla bäck med branta forsar har funnits både fotkvarnar och laxöring.

En annan Metbäck finnes längre österut, inom Gräsmarks socken. Man ville tro att det senare stället är den kände spelmannens hemtrakt, därför att han så ofta nämnes inom grannsocknen Gunnarskog. Det har också uppgivits att han var från gården Metbäcken i Östmark.

Man kan också ta för givet, att han i likhet med Per Jönsson var en ättling av de till Värmland inflyttade finnarna. På hans tid trodde man allmänt på trolldom och Metbäcken själv betraktades som trollkunnig. Se här vad som hände på en "logdans" i en gård invid sjön Tvällen. Några vilda sällar bland danslaget hotode honom med stryk, men han bad att i alla fall få spela en låt i fred. Och han spelade så att de dansande mer och mer drogs ner åt sjön, och de skulle ha dansat rätt ut i vattnet om ej en annan

Där Nere, Abborrsjön. Ladugård av letad sten.

trollkunnig person, finnen på Telketorp, gjort ett motdrag så att den vilda dansen slutade.

Numera är fiolen av underordnad betydelse vad den så kallade moderna dansmusiken beträffar. För denna maskinmässigt enformiga "musik" som en längre tid ofta undanträngt de gamla vackra klangfulla låtarna, är fiolen nästan överflödig. Men ännu är den flitigt i bruk, även på landsbygden: man spelar den i hemmen, i missionshusen, i kyrkorna och naturligtvis ibland på nöjesplatserna o. s. v. Och den hävdar ännu sin plats som det instrument där det personliga i spelandet och det sköna i det som spelas kan komma till sin fulla rätt.

*

Ovanstående uppsats var införd i Arvika Nyheter den 16 december 1949 och i ett senare nummer av samma tidning har en sign. N. O. gjort några kommentarer till densamma. Han skriver bland annat: Beträffande den s. k. Tobaksvalsen är artikeln i tidningen emellertid felaktig. Denna vals har undertecknad sett i noter under ett helt annat namn. Att valsen fick namnet Tobaksvalsen tillgick sålunda: Hos nämndemannen Anders Olsson i N.

Emterud invid norska gränsen var någon gång omkring 1870 en mycket skicklig fiolspelare, Per Andersson från Åssätra, sysselsatt med att undervisa sonen på stället, Nils Andersson samt Alfred von Krusenstierna från Helgebodafors i fiolspelning. Då stället låg nära gränsen var tulltjänstemännen dagliga gäster, ty en livlig tobaksmuggling pågick från Norge på en mindre väg därförbi. En dag hade gränsriddaren, som titeln var på den tiden, gränschefen Zimmerman i sällskap och dessa uppehöll sig i matsalen, där de intogo förfriskningar. Anders Olsson kallade då in Per Andersson och sade, att han skulle spela för gästerna. Per Andersson spelade då med bravur och kläm den redan så beryktade valsen. Då yttrade Anders Olsson till gränschefen:

— Denna vals spelade Per en dag när K. (gränsriddaren) var här och han lyssnade så troget, att han inte märkte, att 17 personer med näversäckarna fyllda med norsk rulltobak passerade förbi. Sedan dess har jag kallat valsen för Tobaksvalsen.

Historien har många gånger berättats för undertecknad av såväl

läraren, Per Andersson, som eleven, varför den är absolut pålitlig."

Alltså något av vandringsägen. Den ena versionen kan vara lika intressant som den andra. Min meddelare håller på Mitandersfors tullstation som platsen där tullnären genom musikens trollmakt glömde sin tjänstgöring, men det kanske är riktigast att låta Eda behålla sitt bättre styrkta anseende som den trakt där Tobaksvalsen fick sitt välmotiverade namn. Att spelmannen på båda ställena hette Per, kan måhända i viss mån förklara förväxlingen.

Signaturen N. O. är hemmansägaren Nils Olsson, Påkerud, St. Hög. Han var en mångsidigt intresserad och kunnig person, spelade fiol, var glad och talför samt en verksam kommunalman. Både ovannämnda Amalia Nilsson, Nils Olsson — och undertecknad — tillhör en västvärmländsk släkt, den levinska, varav en gren inom Eda ibland har kallats klockarsläkten.

Avslutningsvis kan erinras om förhållandet, att edabygden är välkänd för sina ypperliga förmågor och sina goda insatser på musikens och sångens områden.

A. O.

